

SEDMÝ HORIZONT KOMUNIKACE: PEIRCEŮV FANERON A SEKUNDÁRNÍ OZNAČOVACÍ SYSTÉMY MÉDIÍ

// **Seventh Horizon of Communication:
Peirce's Phaneron and Secondary Signifying Systems of Media**

Peter Valček

Univerzita J. A. Komenského, Bratislava

ABSTRACT

This paper explores a multimedia or e-communication dynamics as a result of some interactive impetuses in neuropsychological fields of codification of messages, which stabilize itself in an 'informed' state of fait accompli, unambiguous processes of human behaviour (e.g. electoral, cross-cultural or sociable in general, of shopping etc.). However, wavering, oscillative neuropsychological interactivity, and, on the other side, standing to reason semiosis of news, tidings, messages ought to 'inform' two sides of the same entity. Such as the Nature "contrives to build a consistent world in which particles and field-oscillations are the same thing" (Penrose 1990), as a metabolic perpetuity transforms inaccessible forms of energy to accessible configurations of it. Public communication understood only as the product of series of interlinked institutional practices, it is only one side of the multimedial aenigma, because public communication are to be perceived also as a dynamic mass of interjections between both institutional (manipulospatial) and codifying neuropsychological fields of impulsing energy transformation. We examine the process by the Peircean 'mechanics' of Phaneron applied on Eco's semiological concept of 'doxic worlds' or current consensual reality notion.

KEY WORDS

being-in-consciousness psychology – e-civilization – hidden perception disorder – coldness of meta-tidings – information aesthetics – doxic worlds – rhetoric of time

KLÍČOVÁ SLOVA

psychologie bytí-ve-vědomí – e-civilizace – latentní percepční porucha – indiference metaposeství – estetika informace – doxické světy – rétorika času

Technologický circulus vitiosus mezikulturnosti – nepostihnutelné události v plazmě internetu se stávají sekundárními potvrzeními nepostižitelnosti světa. „Svět je to, co se může stát předmětem komunikace.“ (Weinrich 1964: 18). Nepostihnutelné neboli nepostižené události se nemohou stát předmětem komunikace. Tvoří se epistéma bidentalů – ritualizace interjekcí události informace s informacemi o události. Právě tak se v antických dobách označovaly interjekce blesku a půdy quasi-studnami (tzv. bidentaly – podle ovcí s hypertrofií dvou předních řezáků, které jediné tu mohly být obětovány), ale i non-interjekce, nepřítomnost těch, kteří se po letech nevrátili do vsi, naopak, symbolickými quasi-hroby, kenotafy (podrobněji Valček 2000). Formuje se nové sacrum civilizované osoby: Účastnit se interjekce. Interjekce jsou digitální jointy

mezikulturní a zároveň digitálně technologické závislosti. Drahocenné aluminiové plechovky na skládkách odpadu – několikagramové profánní analogie, symboly miliard více už neuplatněných nebo zavržených sakrálních/lidských emocí. Dominuje kumulativ – gramatický vid (aspect; saussureovský voix) připájení indiferentních (nepostižitelných) segmentů textu nedefinovaného světa k textu preferovaně definované komunikace. Předmětem komunikace se stává povědomost ne-textu, přesněji: textualita předdefinovává předtuchy možného světa neboli možné komunikace přírody. Lže, jako když tiskne, se již netiskne – včerejší televizní signál můžeme dosáhnout někde u Jupiteru, předvčerejší daleko za ním. Komunikace se vnořila do ticha kosmu – Fonémon, neviditelný démon hluku, rozprostřel nad rachotícími lány Země tichý křik e-plazmatu: metacovering.

Často slyšíme, že multimédia jako generátory multisenzorické interpretace sdělení produkuje – pro civilizaci a její kultury významné – specifické sémantické prostředí. Jde zajisté o metaforu (s přenosem významu charakteristickým pro média vůbec, nejenom pro meta-komunikaci o nich) a ono prostředí je naprosto jiným typem kontinua, než by naznačovalo doslovné, morfologické čtení výrazu.

Jde spíše o sukcesi takřikajíc vnitřního/vlastního vědomí o vnitřním versus vnějším prostředí, v konečném důsledku specifickou historicko-civilizační situaci bachtinovského chronotopu. (Bachtin 1980: 222–378) Svým způsobem jakési reflektované časoprostředí druhého řádu – totiž sémiologického.¹

Je třeba ujasnit si zejména denotativní horizont² reflexe této reflexe – metafora vylučuje přímou denotaci, ale i libovolnou konotaci. Jde zde tedy vůbec o reprezentaci konkrétní reality, nebo spíše o *mimesis* naší schoppenhauerovské vůle a představy o ní? Z hlediska zapojení a vrstvení všech relevantních neuropsychických funkcí v tomto nepřetržitě, lidsky kulturním *statu-quo* zde musíme zároveň vzít v potaz mnohaúrovňovou kognitivní interakci, kde jen nepatrná část poselství je smyslem a především *ekonomii zpracování poselství v mysli* (což je původní význam latinského *ratio*) přístupna bezprostředně.

O analytické pojmenování mechanismů této sociativně-kognitivní³ interakce se před půldruhým stoletím celkem úspěšně pokusil C. S. Peirce. V paměti vědy po něm

1 *Sémiologie* je ve smyslu Saussurovy definice sémantickou psychologií, neboli psychologickou naukou o tvorbě a aplikaci významů přirozeného jazyka v mezilidské komunikaci, na rozdíl od Peirceovy *semantics*, která se zabývá logicko-matematickou strukturou tvorby a aplikace významů nejenom přirozeného jazyka. K tomuto názoru se radikálně připojil N. Chomsky tvrzením, s kterým nemohu nesouhlasit: Psychologie je „věda o nabývání neboli používání jazyka“. (Chomsky 1995: 9)

2 *Horizont* – (řec. *horizon kýklos* = okruh dohledu) – faktor propojení toponymických (resp. topologických) systémů kultury na psycho-sémantické pole (oblast účinku) slovesné struktury, díla, literárního směru, linie mediálního titulu, epochy nebo její epistemické dimenze jako duchovní, mentální, intelektuální vize, obrazu světa; metaforický půdorys termínu horizont však zároveň reprezentuje představu vizuálně-prostorového formování ideových struktur kultury a jazyka v dimenzích reálné komunikace, např. Bachtinův faktor „komického nahoře/dole“ (Bachtin 1975), Eliadeho faktor „kosmogenického aktu“ konformujícího kulturní archetyp v souvislosti s vnímáním času jako fyzicky konturovaného pohybu, ztotožněného s přírodním a kosmickým cyklem (růstový cyklus plodin, střídání ročních období, noc – den, fáze Měsíce); takový vjem zejména předskripturální kultury významně amplifikovaly různými rituálními a kultovními emblémy, jako jsou kosmologicky orientované stavby, kult blesku nebo na Slovensku úzkostný svátek „strižích dní“ v době od prvního sněhu do zimního slunovratu; Eliade dospěl k názoru, že tyto rituální akty, které vnímáme v podstatě jako archetypální gestikulaci, jsou ve skutečnosti kosmogenickými akty (tj. mají původ v kosmickém a přírodním cyklu, který si kultura uvedeným způsobem osvojila jako první); podobnou aplikaci termínu horizont bytí a vědomí člověka vytvořila filozofie (M. Heidegger, H.-G. Gadamer) v souvislosti s filozofickou hermeneutikou. (Bachtin 1973; Eliade 1965; Turner 1974)

3 Rozlišuji mezi termíny *sociální* a *sociativní*, což je, myslím, nutné z hlediska psychologických efektů komunikace: A. Sociální – (lat. *socialis* = společenský) – 1. společenský, ve smyslu hierarchie struktur společenské situovanosti individuálního i sociativního (kolektivního) subjektu; 2. týkající se demograficko-ekonomické (hmotní, kulturní

zůstal *Phaneron* – non-fenomenologický obraz multihladinové struktury znaku –, mnoho obdivovatelů a téměř žádní následovníci.

Odpovídá však Peircova anatomie znaku – alespoň přiměřeně – multimediální plazmě produkované *e-civilizací*?

1. Vědomí – něco jako oscilující světelný kužel

V kognitivně-metaforickém pojmu *mentální prostředí* (v tom i mediální prostředí jako jeho – užší, i když velice vlivná – součást, nebo, lépe, jedna z jeho pragmatických úrovní) sice přenos (nejenom sémantický, především a zejména mentální)⁴ vstupuje na jedné straně **a)** do terminologie teoretického diskurzu, na druhé straně však **b)** *in-formuje*, a mohli bychom s jistou opatrností říci i *kreuje*, také samotný multisenzorický vztah kultur a civilizací k médiím; a do třetice **c)** stává se tvárným prostředkem, tj. metodou *in-formování*⁵ veřejného mínění, spolehlivě účinným efektem mediální moci jako sociálního faktu (fr. *fait social*, Émile Durkheim), tj. skutečnosti schopné vnějšího tlaku na jednotlivce. Tuto stránku neměnné (a převážně také nementalizovatelné) skutečnosti si předci uvědomovali dávno před klasickou Mukařovského definicí problému, což je zřejmé z přísloví: *Zdaž hrnec dí hrnčíří: Pročs' mne tak udělal?*

Analogie dynamiky multisenzorických inferencí vědomí prostřednictvím médií (kde jenom jedním z mnoha jejich horizontů je také zlopověstná sugesce) s rotací hrnčířského kruhu není přítom na tomto místě pouhou esejistickou licencí. Periodicky opakovaná, spirálově-cirkulativní,⁶ iterativní přítomnost mediálních poselství v kulturně-civilizačním prostředí lidských činností a lidského chování podporuje, jak uvidíme níže, velmi výrazně oblasti kognitivní redundance, z hlediska komunikačních funkcí charakteristické pro pravou mozkovou hemisféru, která je povahou svých dominantních funkcí *manipulospatální*, tudíž nemluvicí („non-vocal“ – Sperry 1993; podrobněji viz pozn. pod čarou č. 8).

Médii intenzivně propojené civilizační celky (městské aglomerace, regiony, státy, kontinenty) nejsou proto konfrontovány jen se známým problémem McLuhanovy (2003) technologicko-senzorické *extenze* (včetně extenze medializovaných významů v sémiologickém smyslu, nicméně se stejným účinkem smyslové *narkotizace*).⁷ Na druhé straně právě

---

a civilizační) situovanosti subjektu (osoby, společenské vrstvy, stavu, třídy) s dominujícím faktorem hmotného, ekonomického statutu osoby nebo skupiny. – B. Sociativní – (stejná etymologie) – týkající se komunikační, jazykové, kulturní, civilizační, psychologické participace osob (subjektů, nejenom individuálních) na určitém společenství; nepřesně a anachronicky: kolektivní. Např. sociativní funkce psychologické role osoby v komunikačním chování určitého společenství spočívá na determinovanosti a společenské i civilizačně-kulturní situovanosti jednotlivců v určitém sociálním prostředí, a tedy i na společenském tlaku na řečové chování osob, kterýmž se fylogeneticky i ontogeneticky utvářejí kulturně-komunikační, jazykové celky-zvyklosti různého obsahu a rozsahu, včetně individuálních, tj. sociativní komunikující entity (konec konců potřeba k někomu náležet a být někým uznán patří k nejzákladnějším lidským instinktům).

4 Mechanismus literárního a) simile (tzv. přirovnání, ilustrativního přenesení významu), b) metafory (kognitivního přenesení významu na základě hlubší, sémanticko-mentální souvislosti zapojených objektů) a c) psychoanalytické Übertragung (přenosu, tj. aktualizace nevědomých přání v objektech se situačním vztahem k obsahům psychiky) je systémově totožný, rozdíl je ve funkční aktualizaci mechanismu.

5 Informace je „nepravděpodobná kombinace prvků“ (Flusser 1994: 74), anebo obecněji: takový kulturní vstup do civilizačního systému, který neprediktabilně mění strukturu, tj. funkční vztahy uvnitř systému. I pro Aristotela informovat znamenalo přetvářet duši obrazy věcí (rerum imagines animo informare). Vzhledem k obsazení verba informovat významem „poskytovat ověřené zprávy o faktech a událostech“ se pokusila Edwina Taborsky inovovat obraz tohoto pojmu kategorií kodifikace (v neurofyziologickém smyslu) jako „codification, or the stabilisation of energy into information“. (Taborsky 2001)

6 Viz Osgood-Schrammův model komunikace; zevrubně o tom IN: Reifová 2004: 153; Valček 2006-b: 91.

7 „Tendence neurotických dětí ztratit neurotické příznaky, když telefonují, se stala pro psychiatry hádankou. Někteří

tak čelí výrazné komunikační *intenzi*⁸ (jednu z jejích forem popsala jako „spirálu mlčení“ E. Noelle–Naumannová, viz Noelle–Naumann 1974; jinou, jak uvádíme v poznámce, definoval Umberto Eco svou koncepcí „superznaku“, viz Eco 1976: 231). Obrazně řečeno, znaky úspěšně zdomácnělé v jistém mediálním *prostředí* tvoří aktuálně stabilní sémantické systémy, které plní funkci jakýchsi totemických objektů, které, v onom pomyslném prostoru reflexe a evidence, na jedné straně velice diskrétně vyznačují **a)** tabuizovaná témata, ale především **b)** velice otevřeně naklánějí pomyslnou lampu vědomí k tématům a kódům prestižním, k obsahům oficiálním, ale rovněž k oficiálním až profánním hliněným monstrům, nálepkujícím metodou ostenze (Eco 1976) nebo indexového náznaku (Peirce CP I) zvolené neorganické, organické i mentální objekty kultury.

Na jedné straně utváří tento mechanismus psychologii veřejného mínění (*vědomí*) jako těkavé a zároveň brizantní interakce a, na straně druhé, usměrňuje tvorbu, evidenci, evokaci, samoaktivaci a obliteraci (*zapomenutí*, obcházení denotativní sémantiky) v systémech aktuálního tezauru (lexikonu) synchronně probíhajících mediálních relací.

Klasik české psychiatrie Vladimír Vondráček před lety upozornil, že vědomí je z hlediska psychologie něco zcela jiného, než určují filozofické definice této kategorie:

Vědomí z lékařského hlediska znamená: 1. být ve stavu úplné bdělosti, 2. pociťovat všechny pocity tělesné a stavy duševní. Mrtvý nemá vědomí, člověk v hlubokém kómatu (bezvědomí) nemá vědomí, člověk zdravý, bdělý má většinou úplné a dokonalé vědomí. Mezi ním a stavy sníženého vědomí je kontinuum různých nuancí změny vědomí. [...] Vědomí se skládá z uvědomování si sebe a z uvědomování si okolního světa. Člověk se dopracovává k pojmu já, jáství. Není správného vědomí bez správného jáství a není správného jáství bez správného vědomí. Vědomí je nepředstavitelné. Chceme-li se pokusit si je představit, musíme si je představit jako něco mnoho-
rozměrného, stále tekoucího, stále se vzdouvajícího a klesajícího.

---

zajímavosti ztrácejí zajímavost, když přepnou na cizí jazyk. [...] Všechna média jsou aktivní metafory se schopností překládat zkušenost do nových forem. Mluvené slovo bylo první technologií, která člověku umožnila osvobodit se ze svého prostředí ve směru jeho pochopení zcela novým způsobem. [...] Slova jsou komplexní systém metafor a symbolů, které překládají zkušenost našim vnějším neboli projeveným smyslem.“ (McLuhan 2003: 62–63; Media as Translators)

- 8 *Extenze významu* – (lat. *extensio* = rozšíření) – 1. v lingv. rozšíření významu slova vyvolané potřebou nové pojmenovací funkce; uskutečňuje se na základě určitých společných znaků pojmenovaného předmětu, např. vlny na vodě – elektromagnetické vlny; podobně se v angl. ze slova *virtual* (= potenciální), pociťovaného původně jako knižní, nepřirozené, vyvinulo angl. pojmenování *virtual reality*, označující fiktivní, virtuální realitu generovanou mediálně–digitálním komunikačním aparátem různých elektronických rozhraní; 2. v sémiotice párová kategorie extenze významu – intenze významu, vyjadřující binární označující potenciál jazykového tezauru: Lexika je sice vždy intraindividuálně disponovaná, ale pojmová architektura každého individuálního lexikálního tezauru je zároveň sociativně (v interindividuální komunikaci) relativní: a) má rozměr intenze lexiky (obsahu významu) – v zásadě jde o dimenzi, kterou je možno definovat jako obsah vědomí spojený s generováním významu (smyslový obraz slova); b) má rozměr extenze lexiky (rozsahu významu) – tuto dimenzi je možno chápat jako aktuální, neopakovatelnou situovanost vědomí v generování významu. Intenzi, ale také extenzi významu určuje v komunikační praxi aktuální (subjektivní, individuální, situační) smyslová zkušenost s verbální i s neverbální realitou. Typ znaku, kde významem není samotná obsahová jednotka, ale celá propozice (tudíž i instrukce, jak denotativní složku chápat a hodnotit – číst), označil Umberto Eco (1976) termínem *superznak*. Pragmatickou výhodou tohoto typu znaku je skutečnost, že konzument informace „přijme ihned celou tuto rozsáhlou konfiguraci tak, jako by šlo o základní prvek“ (tj. působí v ní charakteristicky pravomozkový kód, viz Eco 1976: 231) – je tudíž možno (především v situaci, kdy je adresát v časové nebo existenční tísní) vynechat argument, který je v každém jiném případě nevyhnutelným předpokladem platné propozice.

Něco, co mění rychlost, hladinu, tvar, barvu, světlost a řečiště. Lze si je také představit jako zorné pole, jako tmavou desku osvětlenou světelným kuželem, někdy intenzívním a úzkým, někdy méně intenzívním a širokým, jako by se irisovou clonkou měnila velikost a intenzita světelného kužele,⁹ dopadajícího na tmavou desku. Kdo je v normálním stavu vědomí, správně vše vnímá a správně pociťuje, že vnímá, správně myslí a správně pociťuje, že myslí, správně cítí a správně pociťuje, že cítí atd., a vše správně uvádí ve vztah k vlastnímu já. Připomeňme si stavy depersonalizace, odosobnění, které jsme zařadili do poruch vnímání, ale bylo by je možno zařadit i sem, jako poruchy vědomí.

(Vondráček – Holub 1992)

Důležitá je tu věta *připomeňme si stavy depersonalizace, odosobnění, které jsme zařadili do poruch vnímání a termín kontinuum různých nuancí změny vědomí*. V jiném svém díle se Vondráček (Vondráček 1964) tímto problémem psychologie vědomí zabývá monograficky důsledně z hlediska *hodnocení a jeho poruch* – opět, ne filozoficky (jakákoliv hodnotová emfáze byla v období vzniku monografie ideologicky bezezbytku *jasná*), ale právě naopak (zároveň ne bez latentní polemiky s uvedenou ideologií), na úrovni moderních výzkumů struktur vědomí, kde poznatky psychiatrie a defektologie slouží jako významná experimentální (empirická) datová základna.

Ostatně, *zmapování specializace mozkových hemisfér* zdravého člověka umožnily právě experimenty (Roger Sperry, 50.–70. léta 20. stol., Nobelova cena za medicínu v roce 1981) na pacientech se zakrnělým nebo chirurgicky přerušným *corpus callosum*, které je neurokomunikačním přemostěním hemisfér.¹⁰

Vedlo to, jak známo, k naprosto nové dynamice v kognitivní psychologii (přehledně Koukolík 2002, Rugg 1997, Sternberg 2002), ale i v teorii komunikace a tvorby znaků (především snad, z dnešního hlediska, díla Lotmana a Turnera – např. Lotman 1994; Turner 2005).

9 Zde si teoretik médií nemůže nevzpomenout na klasickou Lippmanovu definici dynamického stereotypu v mediálním pseudoprostředí (Lippmanovy termíny, které si později osvojila zejména psychologie chování), který působí „jako paprsek reflektoru, neustále se pohybující a v hluboké tmě zviditelňující tu jednu, potom zase jinou událost.“ (Lippman 1922) – J. Lotman (1994: 37) v souvislosti s níže uvedenou Sperryho topografií mozku mluvil v podobném kontextu o „sémantické vibraci“, „neekvivalentnímu překladu“ odlišně kódovaných jazyků levé a pravé hemisféry v důsledku „extrémní sémantizace“ vlevo a „extrémní desémantizace“ vpravo.

10 Lotman (1994: 68) charakterizuje komunikaci hemisfér, umožňující lidskou komunikaci slovy: „V obou případech pozorujeme zhruba analogickou strukturu: v rámci jediného vědomí jsou přítomna jakoby dvě vědomí. Jedno (levá hemisféra – P. V.) operuje diskretním systémem kódování a tvoří texty, které se utvářejí jako lineární řetězce spojených segmentů. V tomto případě je základním nositelem významu segment (= znak) a řetězec segmentů (= text) je druhotný, jeho význam je odvozený z významu znaků. V druhém případě (pravá hemisféra – P. V.) je prvotním text. Je nositelem základního významu. Svou povahou je kontinuální, ne diskretní (např. Rembrandtův obraz – P. V.). Jeho smysl neorganizuje ani lineární, ani časová následnost, ale je „rozmazaný“ v n-rozměrném sémantickém prostoru daného textu [...]. V textech tohoto typu je nositelem významu právě text. Vyčlenění znaků, které ho tvoří, je těžké a má někdy umělý ráz. [...] V těchto podmínkách vzniká situace nepřeložitelnosti, i když právě zde se rodí osobitně úporné pokusy o překlad, které přinášejí nejcennější výsledky. V takovém případě však nevzniká přesný překlad, ale přibližná ekvivalence, podmíněná jistým kulturně-psychologickým a sémiotickým kontextem, který je pro oba systémy společný.“

obrázek 1: Geneze promluvy

Hodnocení a jazyk, kterým se hodnocení kodifikuje a komunikuje, při detailnějším nepředpojatém pohledu (z hlediska: i nenormální jevy jsou vždy a bezesporu v jistém smyslu *normální*) dodnes vytvářejí specificky *vondráčkovský* – a tak trochu zapomenutý či zapomínaný – kontext: Nejenom prostory reálné kodifikace/komunikace a její generující mentální *prostory* (tj. dynamická pole účinku), ale i nástroje komunikace, jazyk se svými verbálními i neverbálními, sémantickými i manipulospatiálními strukturami, mají složitou mnohaúrovňovou výstavbu. Každé aktualizované *slovo* představuje mnohonásobné transfery, každé *slovo*, vnitřně prožívané i *veřejné* (tj. vnitřně různorodě prožívané mnohými subjekty), je překladem (*přetlumočením*) jazyka prožitku do jazyka konfrontace prožitku s prostředím událostí, do jazyka kontinuí prožívaných situací, do jazyka subjektivní kultivace konsenzu či diskonsenzu ve vztahu k prožitkům jiných subjektů. Každé komunikací aktualizované *slovo* je tudíž psychologicky spojeno s elementární *depersonalizací*, s parciálním *odosobněním*, jak je zřejmé i z připojeného jednoduchého obrázku, který zároveň, ve vztahu k médiím, chápu především jako detailněji segmentovanou kodifikační fázi Osgood – Schrammova spirálového modelu cirkulující *in*-formace faktu.

Každé *slovo*, jak je vidět, generuje svůj vlastní patický mikropotenciál diskomunikace, každé je, díky konotačnímu rozptylu všech subjektivně–situačních kodifikací v dané aktuální interakci, v komunikačním provozu potenciálně spojeno s projevy zkreslení, deformace významu, kontingencí jakési *latentní percepční poruchy*.

Proto mohl Gustave Le Bon před více než stoletím napsat dosud platná slova: „Moc slov je těsně spjata s představami, jež slova vyvolávají, a je úplně nezávislá na jejich skutečném významu. Obyčejně jsou nejpůsobivější právě ta slova, jejichž smysl je nejméně vymezený.“ (Le Bon 1947: 36). Ve stejné době se touto otázkou – abstrahuje od problematiky davů – zabýval zakladatel sémiotiky C. A. Peirce.

2. Aproximativní vědomí a fanerón

Vnitřní anatomie, nebo spíše metabolismus Osgood – Schrammovy spirály v uvedeném kontextu úzce souvisí s problémem dynamiky multisenzorických *inferencí* vědomí prostřednictvím médií, kterého jsme se dotkli výše.

Inference (lat. *infero* = vnášet; zavést něco do něčeho) je sémiotický akt zavedení prvku do systému komunikace (např. do diskurzu nebo aktuální *in*-formace dění v komunikaci), kterým se nemění jen soustava prvků nebo jejich počet, ale moduluje se funkční

kvalita celého systému; je to základní vlastnost všech *funkčně strukturovaných* systémů, jakým je i jazyk a komunikace (např. ovlivňování kontextu nebo významu výpovědi rozmanitou volbou lexiky se stejným nebo blízkým významem). V souvislosti s touto aktualizací–kodifikační vlastností rozpoznávání sémantických systémů užil C. S. Peirce termínu *fanerón* (řec. *faneró* = zviditelnit, vyjasnit, stát se zřejmým) jako sémantologický ekvivalent aristotelovského *fainómenon* (= efekt zřejmosti, jevovost – od řec. *faíno* = svítit, zjevovat se, vystoupit odněkud, zdát se).

Zatímco *fenomén* je evidencí, korelátém vědomí lidské bytosti (*Self* – držíme se stále psychologické definice vědomí) k okolnímu prostředí a jejího místa v něm (*Not-Self*), *fanerón* popisuje regularity intrapersonálního pojmenování (přesněji: *pojmování*, konceptualizace) a interpersonální komunikace těchto evidencí.

Fanerón není tedy ve vztahu k *fenoménu* vyhraněně polemickou položkou, spíše je momentem realizačním, aktualizacím. Tento peirceovský prvek sémiologie jako psychologie jazyka rozvíjí Eco (1965: 128) svým konceptem *otevřeného čtení*, kde proti sobě klade *význam sdělení* a, na druhé straně, *in-formaci* (i po čtyřiceti letech působí tento pohled na běžného čtenáře, ba i na mnohé posluchače žurnalistiky na univerzitách, paradoxně). Význam je lexikálně *daný*, má tudíž v strukturách aktuálních promluv či poselství *funkci řádu* (redundance, zřejmosti realizovaných pravidel *prima facie*). *In-formace* je změnou, proměnou, posuvem, entropií řádu, *nepravděpodobnou kombinací prvků* – v ecovské terminologii *informelem*. (tamtéž: 115)

Mediační objekt je objekt mimo znak, který nazývám dynamoidním objektem. Znak jej musí indikovat náznakem (angl. *by a hint* – Eco v podobné souvislosti hovoří o *ostenzi a rozpoznávání* – P. V.), a tento náznak, neboli jeho substrát, je bezprostředním objektem.

(Peirce 1977: 83)

V *inferenčním procesu* má dynamoidní objekt charakter *možného* („*a Possible*“ – viz Peirce 1977: 83) a znak má *abstrakční* charakter („*character of an Abstractive*“ – Peirce, tamtéž) – to je podstata tzv. mediálního působení každého textu, nicméně v persuzivní komunikaci politických a marketingových sdělení se jejich iterací, kyvadlovou replikací v kulturně–civilizačním prostředí, dosahuje efektu, kde – zvolené – dynamoidní objekty nabývají charakteru *jedině možného* – např. známá reklamní konfrontace *obyčejný prášek* (v obecně bílé krabici označující množinu všech myslitelných pracích prášků) versus *Persil* (ve známém obalu).

Je to důležité zjištění, patřící do soudku mcluhanovsky–gestaltistické volby *pozadí a figury* sémantické percepce: Dynamoidní objekty externí reality (*Not-Self*) podle Peirce chápeme/vnímáme jako subjektivní *zájmové objekty*, které vstupují do (individuálních a/nebo skupinových) mentálních kodifikačních domén (*Self*) v podobě *přímých, bezprostředních objektů* (angl. *immediate objects*). Proto znak vždy musí mít „dva objekty, objekt, jak je reprezentovaný, a objekt jako takový“. (Peirce – CP 8: 333)

Jenže právě tato vlastnost znaku je v běžné a především *politické* komunikaci jádrem nejzákladnějších nedorozumění (diskomunikací). Především tam, kde jsou označované dynamoidní objekty abstraktní (např. *můj/tvůj vztah k; čistá láska; stát chrání/nechrání...*) nebo reálně–mentální (*vím; dlouho to trvá!; seš něk zklesej*).

obrázek 2: Struktura Peirceova fanerónu

externí pole	interní pole	externí pole
dynamoidní objekt	1. bezprostřední objekt 2. bezprostřední interpretant 3. interní finální interpretant	externí finální interpretant

Není tu přítom analogie k Saussureovu *signifiant*, označujícím, jako percepčnímu faktoru fonologických struktur přirozených sdělení, a k *signifié*, označovanému, vizuálně-sémantické *představě* (řec. idea; lat. [v]ideo) – obě tyto položky spíše spojuje Peirceův *immediate object*, který (jak indikuje tab. 1) není v procesu mentální identifikace *zájmových objektů* sám, „má tři interpretanty, svůj interpretant, jak je reprezentovaný nebo myšlený k chápání, svůj interpretant produkovaný a svůj interpretant jako takový“ (Peirce – CP 8: 333)

Obrazně řečeno: Peirceův sémantický trojúhelník – je-li jaký – operuje v těžišti trojúhelníku Saussurova. Váže se na něj nevyhnutelně i známá Peirceova realizační/aktuali-zační typologie znaků:

tabulka 1: Peirceův systém typologie znaků ve vztahu k fanerónu

bezprostřední objekt	↔	ikon (dominance mimetické funkce)
bezprostřední interpretant	↔	index (dominance ostenzivní funkce)
interní finální interpretant	↔	symbol (dominance zastupující funkce)

Z této invariantní šestipoložkové tabulky je zřejmé, že v realizační rovině *externího finálního interpretantu* mohou jednotlivé položky utvořit devět variant a nespočet jejich vzájemných sémantických interakcí – sedmý horizont projekce interního pole významů z/do pole externího. Všechny nesou potenciál pro vytvoření aktuálního generujícího pole situační inference:

1. ikonické vyjádření **1.1.** bezprostředního objektu, **1.2.** bezprostředního interpretanta i **1.3.** interního finálního interpretanta;
2. indexické vyjádření **2.1.** bezprostředního objektu, **2.2.** bezprostředního interpretanta i **2.3.** interního finálního interpretanta;
3. symbolické (arbitrární) vyjádření **3.1.** bezprostředního objektu, **3.2.** bezprostředního interpretanta i **3.3.** interního finálního interpretanta.

Tezaury vstupních prvků na jedné straně a sémantická pole jejich možné suspenze, analogického nebo parabolického *smíšení*¹¹ jejich významů v určitém kontextu na druhé straně (symbolizace, metaforizace, alegorizace, ale i různé typy kondenzačních *výpustek* a *zkratk*), to všechno prohlubuje podvědomé a povytce též iracionální atributy komunikace.

Obě terciální analýzy znaku – Peirceova i Saussurova – jsou právě v tomto smyslu, jednotlivě i při eventuální vzájemné kognitivní interpolaci, ve vztahu k aktuálním sdělením

11 Angl. blending. (Turner 2005: 87)

a jejich kulturně–civilizačnímu povědomí, zvanému od dob Diderotových *l'opinion public*,¹² vždy psychologicky *aproximativní*.

Termín *aproximativní vědomí* zavedl však do psychologie až Carl G. Jung (1969) jako označení pro stav mezi jasným vědomím (vědomou, kontrolovanou a regulovanou psychickou aktivitou) a nevědomím (zkušenostní stopou paměti, která ovlivňuje lidské prožívání i chování smyslově–emocionálním nuansováním vědomí, více–méně bez vědomé kontroly a regulace osobou).

V souvislosti s tímto Jungovým pojmem a Freudovým modelem (Freud 1996) mechanismů neuronových *stop/engramů* a *vaporizace* některých segmentů substrátu paměti zavedl J. Derrida kontextově–časový model vnímání textu, který pojmenoval *trasa* (fr. *trace* = stopa; dráha). Derridovskou trasu tvoří hypotetické, modelové řetězce bifurkačních momentů v kontinuu *epifanie*¹³ textového smyslu (princip permanence volby *ko*–textů a kontextů na způsob: *anebo–anebo*), způsobující, že ve vztahu k „přirozené přítomnosti“ významy textu „není nikdy možno absolutně určit“, neboť se neustále nacházejí v iterativní (pulzující) situaci „otevřeného kontextu, který je příslibem neustálého přidávání smyslu“. (Derrida 1967: 90) V každém případě je však *stopa* – Freudova i Derridova – relevantní právě tehdy a jen tehdy, když její původce *mizí* (je obliterován). Zde původ dekonstrukce *původního*, kterým se všechny možné kulturně–civilizační difERENCE v reprezentacích textu mění na prostoro–časový příval derridovské *différance*. *Prostoro–časový* a *chronotopický* (Bachtin 1980) jsou adjektiva do jisté míry synonymní jen ve speciálním vztahu k *estetické abdukcii* (Eco 1995: 136), k specifickému tvořivému *čtení* (skrže prostoro–časové akcenty slovesného ztvárnění *jakéhosi topos* – převážně fiktivního – v románovém, divadelním a lyrickém chronotopu).

Všude jinde se s hlubokou vírou hledá kýžená definice Peircova *mediačního objektu*, neboli *dynamoidního objektu*, nehybná jako menhir. Virtuální totem e–civilizace. Derridovo *signifié transcendantal*, neměnné jako kdysi červená hvězda nebo sevřená pěst čínských boxerů.

Slovesný chronotop je v peirceovském pohledu specifickou interjekcí fanerónu a empirie, specifickou v širokém konsenzu uznání její kognitivní spolehlivosti s výhradou a ve smyslu *estetického odstupu* (Bullough 1912) nebo *básnické ironie* (Alleman 1956: 203) – ve smyslu akceptace půvabných i vtipnězrůdných *referenčních bludů* na způsob *Cesty kolem světa pána Mandevilla* od Jeana de Bourgogne, *Veselé historie států a říší*

12 I dnešní, nejenom Diderotova francouzština vnímá výraz *l'opinion* simultánně ve významu mínění i domnění; transferem do jiných kulturních oblastí výraz takřikajíc obliteroval (anuloval) tuto *aproximativní* dvojznačnost zdroje. Jinými slovy transpozice *opinion* do češtiny (a stejně tak slovenštiny) jako jednoznačné, uvědomělé mínění společenství ztratila svou původní translaci. Původní, řekněme osvícensko–racionalistický, smysl výrazu je však objektivně jeho neoddělitelnou diachronní složkou i nadále: na úrovni dokonalé těkavosti a jisté iracionality jevů veřejného mínění/domnění, které je ve skutečnosti dynamicky proměnlivou množinou motivů (a)sociativního chování v definovaném prostředí. Fráze „ovlivňování veřejného mínění“ je protimluv – jediné, co je možné ovlivňovat, jsou určité pečlivě zvolené postoje, které zajišťují pohotovost sociálního epiorganizmu začít nebo pokračovat v určitém chování (volit ty a ty kluky, koupit to a to, chodit/nechodit tam a tam).

13 *Epifanie* – (řec. *epifanía* = zjevení) – 1. pův. teologický termín, označující fenomény Božího zjevení (Sv. písmo, Spasitel apod.); 2. přen. v teorii literatury a komunikace metaregistrace tzv. povrchových fenoménů slovesné struktury (lexika, rétorika, metaforika) a na ní vystavěný smyslově–estetický obraz textu u čtenáře; na straně autora kvalitativně náročnější duchovní průnik do sémantické mnohoznačnosti a toponymické rozložitosti tématu; 3. – (U. Eco) – přístup k textu jako ke zjevování kosmické struktury, která se stala řečí (Eco 1965: 278), apercipce protichůdných a/anebo komplementárních poetik v literárním díle (tj. hodnotová konfrontace rozmanitých aktuálních jazyků), zjevování významu. Zřetelně poukazuje na mediální konstrukci textu, založenou na srozumitelnosti nepřítomného, tj. na kodifikaci, která je interpretačním uplatněním kódů přítomných v interakci textu a čtení in absentia (saussurovský koncept kódování přirozených sdělení).

na *Měsíci* od Cyrana de Bergerac, *Gulliverových cest* od Jonathana Swifta a podobně. Slovesný chronotop i ve své klasické formě *práší*.

Multimediální interjekce však složitost svých *distances*, svých makro-odstupů (i mikro-odstupů zvrácené běžné situační ironie) ukrývají za jednoduchost každodenní přítomnosti v referenčním poli *hic et nunc*.

Obě spojuje *utopie řeči* – mentální pole mnoháúrovňových neuropsychologických účinků, chápané *à manière d'enfant* metaforicky jako *prostor*. Nejenom *obyvatelný*, ale – právě proto – i kolonizovatelný. Zde tkví ona postdiderotovská záměna *míně-ní a domnění*. Avšak: „Kde by se mohly octnout vedle sebe kromě *ne-místa řeči*?“ (řec. *u-topos* = mimo umístění, viz Foucault 2000: 8)

3. Diplastie: po dezabsurdizaci absurdna a zpět

Pojďme na okamžik do žhavé současnosti: Co je peirceovským *mediačním objektem* internetových operací, jaké popisuje Eric Klinenberg v knize *Fighting for Air: The Battle to Control America's media* (2007)? Knihu ve svém letošním lednovém čísle uvedl ukázkou i pařížský *Le monde diplomatique* (BI). Dvě exemplá o *utopii světa v plazmě*¹⁴ internetu z Klinenbergovy knihy:

Exemplum první: V rámci volební kampaně do senátu se Hillary Clintonová v říjnu 2004 utkala v lokální televizi WCBS-TV s republikánským protikandidátem Richardem Laziou. V jisté chvíli položila moderátorka pořadu oběma kandidátům stejnou otázku: „Jaký je váš názor na federální zákon 602P?“ Paní Clintonová zareagovala promptně: „Nemám ani potuchy, co to je!“ Načež moderátorka oběma účinkujícím vysvětlila, že je to zákon, podle kterého budou účastníci internetové komunikace platit za každou mailovou zprávu 5 centů. Lazia se pak rozčilil a označil takový zákon za nehoráznost, za způsob, jak by stát mohl daňové poplatníky ještě lépe sedřit z kůže. – Pak se ovšem ukázalo, že ani v kongresu ani v senátu se takový zákon, ani žádný podobný, neprojednává. Moderátorka citovala místní deník *Washingtonian*, který – *nota bene*: formou inzerce, sedmibodovým písmem *poctivě* označené v dolní části stránky – informoval o fiktivní legislativní aktivitě neexistujícího poslance Tony Shnella, ale i o jeho kritice prostřednictvím advokátské kanceláře, kterou – stejně tak – nikdo nenašel ani v registru advokátské komory, ani na adrese uvedené ve zprávě-inzerátu.

(Klinenberg 2007 BI: 23)

Peirceův mediační objekt se tu jakoby *zdvojuje* – neboť: Co je denotativním aspektem uvedené mediální události? Co je tu reálným *dynamoidním objektem* a co *bezprostředním objektem* sémantizace? Šlo **1.** o předpřípravu scénáře této a právě této televizní diskuse, včetně uvedení kandidátů do frapantního omylu před kamerami? Anebo jen **2.** o prosté rozčilování obyvatelstva? Jak se pak chová Peirceovo tříslůžkové interní pole tvorby významu

14 Termín *plazma* navrhuji jako alternativu za nepřesné, nevhodně (nekojnitivně) metaforické označení prostor, prostředí. Vycházím z etymologie řec. *plásma* (= kontinuální, v čase proměnlivý, tekoucí útvar, ale i jistým způsobem zformovaný, in-formovaný přelud, fantasma) se sémantickou vazbou na verbum *plássein* (= hnít, formovat, ztvárňovat). Novodobé výpůjčky z tohoto zdroje jsou vesměs smyslově statické – čes. plasty, plastelína; fr. *plissée*.

a jaký bude výsledný *externí finální interpretant*, konsenzuálně přijatý mechanismy *veřejného mínění/domnění*?

Odpovídá to známému příkladu antické logiky se sémantickou spolehlivostí znaku přirozeného jazyka *jednorožec* – je to znak, který má výraz (slovo, fonologickou strukturu, saussurovské *označující*) i obsah (smyslově–logický ekvivalent, *ideu* ve vědomí, saussurovské *označované*), chybí mu však objekt (= *ušlechtilé bílé zvíře podobné koni s rohem na čele* v předmětném světě, přírodním ani klonovaném, neexistuje).

Stejně tak ve známém příběhu Tisíce a jedné noci, když Aladin, nezpochybnitelně Peršan, s přispěním magických sil navštíví čínskou princeznu, půvabně spolu rozmlouvají a už po staletí se nikdo neptá, jakým jazykem. Známa, filmařsky skvělá sovětská filmová verze pohádky ze šedesátých let tento nedostatek odstranila nahrazením čínské princezny princeznou perskou. Ale nebylo to logicky nutné. Kondenzační hermetismus pohádky tvoří specifická sémanticko–mentální pole účinku a je, při jistém typu komunikace, dokonce univerzální,¹⁵ na stejném principu jako synopse přenosu vlastností a významů, *psychických projekcí* nebo *sublimací* pudů a instinktů.

Exemplum druhé: V březnu 2004 podala Alisa Viejo v jedné z kalifornských městských rad alarmující protest proti masivnímu užívání nebezpečného *monooxyd–dihydrogenu* při produkci spotřebních předmětů. Údaje čerpala z webové stránky *www.dhmo.org*, kterou v té době navštívilo již přes tři milióny uživatelů internetu. Teprve při projednávání protestu se přišlo na to, že *monooxyd–dihydrogen* je latinský název pro H₂O. Celý zpravodajský i expertní segment uvedeného internetového portálu byl přitom věcně nekonkrétní (ani jeden přesný údaj o objevení se *nebezpečné* látky v konkrétním místě a čase, mlhavé informace o její *všudypřítomnosti* a podobně).

(Klinenberg BI: 23)

V tomto případě šlo zcela zřetelně o hru s ekologickými obavami, ne–li přímo o záměrnou eskalaci eventuálních ekologických úzkostí obyvatelstva. Jake Dobkin, zakladatel webového portálu *Gotham Gazette*, fungujícího s pěti redaktory a ročním rozpočtem 500 000 dolarů, označil tento typ *in–formace veřejného mínění/domnění* termínem *metacovering*. (Klinenberg BI: 23) „Máme svá tykadla všude. V každé čtvrti New Yorku působí nejméně jeden náš čtenář; a právě oni jsou velice důležití při tvorbě našeho obsahu.“ (tamtéž) Připomíná to – a nejenom *trochu* – systém lidových dopisovatelů tisku, pěstovaný – většinou spíše *pro forma*, ve smyslu povšechného naplňování hesla *blíže k lidu* – za éry socialismu u nás.

V plazmě internetu je však funkce této metody značně odlišná, je založena na hermetickém *zmizení denotátu*, které je jakousi analogií Hrabákova (1973: 159) „rozdvojení denotátu“ při symbolizaci. Dochází k „sémantické oscilaci“ (Lotman 1994: 75) mezi dvěma neurčitými, vlastně *neurčitelnými* entitami: na jedné straně *nevinné* multimediální *charivari* (internetové *April!*), na druhé straně konstruovaná situace, která cíleně jakoby *potvrzuje* nejenom nefunkčnost karteziánského *cogito*, ale vůbec neschopnost lidí *býti ve vědomí*, neschopnost z rortyovského čistě filozofického hlediska taková paradoxní (Rorty 1999), z hlediska psychologického však analyzovatelná a ve svých lidských důsledcích tristní.

15 Jde zřejmě o kauzálně–dějovou elipsu, synkopické vynechání nepodstatného. Stejně tak nám nechybí tlumočníci na výsostně zpravodajských snímcích představitelů Velké trojky z Postupimi, Krymu a Teheránu.

Anuluje totiž syntagmatické–paradigmatické struktury chápání, prohlubuje stav *informační úzkosti*, permanentně přítomný v předmětně–operačním prostředí e–civilizace jako důsledek tzv. informační exploze, kterou se podíl zpracovatelné, evidovatelné informace na vytrvale rostoucích kvantech multimediálních e–poselství permanentně a prudce snižuje – procenta tu již nejsou faktorovým údajem, ale realitou.

Při poršněvovském antropologickém pohledu (Poršněv 1979: 434, 452) dochází v této situaci vlastně k masivní regresi kulturně zásadní psycho–sémantické funkce syntagmaticko–paradigmatických schopnostních struktur nejenom komunikace, ale i samotného chápání (= generování adekvátního smyslově–sémantického *obrazu světa* jakýchkoliv úrovní – pragmatických, profesních, kulturních, komunikačních, ideologických atd.).

Je to snad – pro dnešek – *vyšší řád*, ale určitě ne *sedmé nebe* komunikace. Konstruovaná brachylogie všech poselství tohoto typu je především v e–komunikaci nasnadě. Izomorfismus nekomplexnosti.

Pro Poršněva je peirceovská funkce *interního* a *externího* pole tvorby významu (zejména ovšem v diachronii přehistorického utváření lidské řeči, kterou se Poršněv zejména zabýval) velice zásadní. Jejím základem je totiž interindividuální a zároveň interskupinová sémantická opozice. Ta je stejně důležitou kulturně–komunikační interakcí, jako (na individuální úrovni) interakce vyplývající z různé kognitivní funkce mozkových hemisfér při distribuci kódů (tzv. lateralizace – porov. Sternberg 2002: 74; zevrubně též in: Valček 2006–a: 201).

Za historický základ utváření jazykových reprezentací pokládal Poršněv (1979: 450) fenomén *diplastie*, tj. takové zobrazení objektů (zvířat, lidí, známých z Altamirské jeskyně a jiných podobných nalezišť), které ještě v primárním lidském chápání na úrovni starší doby kamenné nejsou obecnými znaky, ale zastupujícími entitami, doslova *dvojníky* (tj. vývinově ještě ani ne portréty) zobrazených objektů. Diplastie umožňovaly dotýkat se unikajícího zvířete, i jeho *zachování naživu*, jestliže bylo uloveno a snědno. Proto „diplastie je z hlediska fyziologických procesů emoce, z hlediska logiky – absurdum“. (Poršněv 1979: 453)

Je to překonání přirozené přírodní interdikce (na personifikační úrovni: *zákazu*), které na jedné straně vedlo k totemizaci objektů, na druhé straně – na vyšší úrovni jazykových schopností – k vytvoření pojmových, konceptuálních reprezentací objektů v mysli.

Po vytvoření diplastie muselo však být, podle této interdikční hypotézy, subjektu (individuálnímu i sociativnímu, *kolektivnímu*) zřejmé, že *to samé* zároveň *není* to samé.

Vytvoření diplastií, to je sublogika, překonání diplastií – formální logika. Překonání diplastií je možno vymezit stejně jako dezabsurdizaci absurdna. [...] Obvykle absurdum vystupuje jednoduše jako neplnění logických podmínek. Ale co se stane, když věc obrátíme: logika je neplněním podmínek absurdna? Taková inverze nebude myšlenkovou hračkou a tautologií, jestliže přinese širší zobecnění.

(Poršněv 1979: 452)

E–civilizace poskytuje analogická sémantická pole, jak ukazují Klinenbergovy evidence specifických internetových relací. Volba z různých paradigmatických množin stejně syntaktizovatelných prvků (dihydrogen monooxid v uvedeném příkladu je *to samé*, a zároveň *není* to samé jako H₂O) se tu však přesouvá z předmětně–operační do imaginační modalit. Nejde už o diplastii externích objektů, ale o schizmatickou *diplazmaci* mentálních reakcí.¹⁶

16 Velice poučná je v tomto směru Ecova sémiologická teorie neoplazmatu. (Eco 2004: 37)

Na základě mentálního *doteku* s jednou nebo druhou položkou této e–diplastie *svoobodně* volíme vlastní a neodejmutelnou představu její reprezentace (za takových podmínek) vždy jaksi invalidního¹⁷ *dynamoidního objektu – hic et nun* virtuální reality.

Tento novodobý civilizační typ interdikce se dnes nazývá *slušností* – je *neslušné* (ve skutečnosti doslova neposlušné) říci, že tyto královny nové šaty jsou sice moderní, ale v konzervativním smyslu slova (to je však právě ono místo pod sakrální lípou, dubem, cypřišem zapomnění, kam se nesmí) – nejsou vůbec. Vynechání předpony *po-* v morfologii aktuálně poměrně rozšířeného ideogématu *slušnost* je slušným příkladem takové obliterační procedury.

4. Estetika informace a magie sítě

Weinrichovský *svět* je protkán vrstvami vztahů, souvislostí a jejich neodmyslitelných i nedomyšlitelných *interjekcí*. Nejvýznamnější z nich je řeč. Toto sociativní pouto je nejstarší lidskou *extenzí* (McLuhan 2003), vynalezenou dávno před pákou, prakem, lokomotivou. Snad jenom hra je jejím předchůdcem.

Interjekce jsou průsečíky invariantnosti a relativity, extenze a intenze významu – v tomto směru zůstala řeč hrou (souhrou, harmonií/disharmonií) dodnes. Jedinou jistotou je tu *Ecŭv informel* – nekonečný *kontest* vůle a interdikce v úsilí najít cestu k uspokojivému *doteku*, tělesnému, nebo nervnímu, pragmatickému, nebo ušlechtilé transcendentnímu. O tom je stará pohádka o Strnulíkovi a Ozvěnce: Narcis (od řec. *nárkósis* = strnulost) se nemohl dotknout obrazu, proto ustrnul – ne pro svou šerednost. Diplastie na hladině studánky byla – již tenkrát – virtuální. A Strnulík zapomněl i řeč v totální afázii. Dokonce jeho vlastní myšlenky, slova a intonace mu zůstaly cizí, navzdory marným snahám víly Ozvěnky připomenout mu *text*. Velice zajímavá psychologická studie. Možnost její moderní mediální interpretace otevřel, jak víme, Marshall McLuhan (2003).

Slovo *text* je ve svém původním, etymologickém smyslově konkrétním významu to samé, co české *tkáň, síť prvků, konstrukce*¹⁸ – etymologicky souvisí s řeckou civilizační triádou: *techné* (prostředek – např. *techné rhétoriké*) – *poiésis* (řemeslo – tvárnění materiálů) – *praxis* (schopnost – především prosadit se dvěma předchozími atributy v *polis*). Tyto původní významy (protože zejména jejich civilizační kontext i kontest) jsme již dávno opustili.

Ve vztahu k textu jako takovému (v textové gramatice, sémiologické rétorice) však stále zůstává aktuální dominance původního smyslu: text jako *magická tkáň neboli síť významů*. Věčná, archetypální epistéma provázkového hlavolamu z Gordia.

Schefelowitz a Güntert upozornili, že v mnoha jazykových rodinách slova označující akt „svazování“ slouží rovněž k vyjádření očarování: například v turkotatarštině *bag, baj, boj* znamená současně „čarodějnictví“ a „pouto, provaz“; řecké *χαταδέω* znamená „pevně svázat“ a také „svázat magickým kouzlem a zauzlovat“ (odtud *χατάδεσμος* „provaz, očarovat“ [...]; latinsky *fascinum*, „kouzlo, uhranutí“, je spřízněno s *fascia* (obinadlo, obvazování), s *fascis*¹⁹ „svazek“; *ligare* „vázat“, *ligatura* „akt svazování“ znamenají rovněž „kouzlit“ a „kouzlo“ [...].

(Eliade 2004: 117)

17 Tudíž, v doslovném smyslu, empiricky neplatného.

18 Máme text, ale i textil. Ovidius v metonymii „*pineae texta*“ (doslovně: sestavené, ztesané borovice) viděl loď, Vergilius v metonymickém epiteton *floribus horreae textent* (doslovně: květy jsou úly stesávány) produkci medu ve společenstvích včelstev.

19 Tato magie fatálně stála i při zrodu neologizmu *fascismo* = fašizmus v Itálii po roce 1918.

Tuto magii sítě z hlubiny dějin spirálovitě vrátil naši civilizaci *multimediální hypertext e-komunikace, kult sítě*. Imperátorské řešení – rozetnutí kteréhokoliv z hlavolamů mečem – je aktuální stále. Vždyť co jiného fabuluje *válka v přímém přenosu*? Ukazuje se však, že i ono *herójské* řešení se *rádo vrátí zpět* do sítě, ve které zmizí mezi miliardami jiných, ba i cizích a cizorodých denotátů. Stačí kapka novinářské nekompetence, jak ukázala poučná stať o válečném programování v prvním čísle *Mediálních studií*. (Altheide – Grimes 2006)

Barthesova sekundární pole parazitující konotace invertovala v novodobý *ráj svobody*, kde jsou konotativní scénáře dramaticky omezeny propozicí významu, tedy tím, jak je, například ve smyslu Peircova systému sémiotizace, *kvázi-dynamoidní objekt* již předem konstruován pro medializaci.

Souřadné (parataktické) a podřadné (hypotaktické) složky zpráv mění svou hierarchii – podřadný, *parazitující* význam skrytě dominuje, jak to ukázal Barthes (Barthes 1959) na příkladu vojáčka černé pleti na obálce *Paris Match*. V peircovském pohledu na multimedializované systémy komunikace však může jako autentická reakce veřejnosti (občanského prostředí)²⁰ *úplně zmizet*. V multimediálním hypertextu je sekundární, *mytický*–parazitující význam produktem řízené konotace: Metonymické, metaforické, alegorické analogie už není nutné vyhledávat ani není nutné *očekávat*, až se v kulturně–civilizačním prostředí rozvinou (například Leninova teorie dozrávání *subjektivních* a *objektivních* podmínek revoluce). Masivní, nepřehledný, giganticky expandující hypertext je *tvoří* automaticky – jediným přirozeným prostředkem na zvládnutí kvantitativně narůstajícího hypertextu je totiž zúžení pole, omezení stimulace vědomí na určitou oblast.

Takové *zúžení* (jen zdánlivě *jakýsi opak* McLuhanovské extenze) je dávno součástí běžné technologie v divadle – tma v hledišti, bodový reflektor na šerém jevišti.

V klasické rétorice technikou, využívající tuto možnost navození jednoznačné mentální anticipace, je *hysteron proteron* – inverze reálného času, přetlumočení souvislosti v opačném časovém sledu, čím se zvýrazní jejich *účinek* (v peirceovské terminologii: *virtue*) ještě předtím, než povíme, jak k účinku došlo. Anticipace publika pak dotváří logiku souvislosti podle svého aktuálního nastavení – tudíž mnohem uspokojivěji, než je to schopna udělat jakákoliv argumentace řečníka (komentátora, zpravodajce, reportéra, mediálního *think-tanku*).

Upřená zaměřenost, charakteristická stejně tak pro dětskou hru, lov na zajíce i slova, jako pro penaltu v hokeji, má v psychickém procesu důležitou psychohygienickou, *antifrustrační* funkci a v této univerzální podobě se označuje termínem *dekatexe* (= obliterační vynechání, *vypuštění* částí celku ze zřetele – opak řec. κάθελξις = udržení). Tento mechanismus psychiky se v komunikaci projevuje jako imaginární vnější síla, jako durkheimovský *fait social*, jako *rétorika času*. Freud svým energetickým přístupem k interakci jednotlivých složek psychiky, který vysvětloval jako dynamoidní tlak *katexí*,²¹ upozornil na význam těchto mechanismů v celém spektru otázek psychického přenosu.

20 Velký detail tváře oddaně salutujícího anonymního vojáčka černé pleti ve francouzské uniformě na obálce magazínu, kde se obvykle objevují krásné dívky, dobrá auta nebo Jean Gabin, působí paradoxně. Právě proto však v době krátce před alžírskou válkou sekundární, parazitující (metonymicky přiměřený, avšak empiricky neadekvátní) význam aktuálně vyskočil v čtenářově podvědomí z obálky jako čerstvý pop-corn z pánve: na naše občany v koloniích se můžeme spolehnout.

21 V psychoanalýze je *katexe* uvolněním a přenosem pudové energie do jiné oblasti psychiky v situaci, kdy se nemůže uplatnit v původní oblasti. Ve vztahu k fanerónu je však třeba si uvědomit, že i když tato energie v interním poli tvorby významu zůstává zachována přemístěním, v externím poli se právě jako důsledek přemístění stává *dekatexí* – sémantickým omezením situace, která si přemístění vynutila.

Estetické domény politické komunikace, které působí v moderních médiích, jsou právě v tomto smyslu poněkud jiné než klasická kritéria umění. Liší se však, obrazně řečeno, jen svým idiolektem, ne jazykem. Klasická kritéria *krásy*, *tragična*, *komična*, *ironie*, *kalokagatie* lze proto úspěšně transponovat na jejich aktuální multimediální formy.

Na tomto místě uvedu, jen jako příklad, tři takové domény – úzkostnou (*tragično* – *prozřetelnost* – *deus ex machina*), zájmovou (*kalokagatie*) a zábavnou (*komično*):

tabulka 2: Estetika informace v médiích

estetická doména	úzkostní	zájmová	zábavní
mediální fabulace	autonehody válečné konflikty letecké katastrofy ekologické problémy klimatické anomálie	legislativa mzdy měna sport a pěstování těla zdravotnictví	hitparáda kviz skrytá kamera fejeton recese
mimetická báze	prozřetelnost	kalokagatie	komedie

Jen z těchto několika příkladů (v bílých pěti řádcích a třech sloupcích) lze vytvořit nespočet fabulačních/estetických/mimetických kombinací, ve kterých se zájmové téma *bude jevit* jako, řekněme, poplašná zpráva a naopak – poselství o už nastávajících reálných nebezpečích jako nepodstatná informace o drobných nepořádcích, například – ve mzdové legislativě.

Je to magie sítě – magie v psychologickém smyslu, magičnost jako jedno z paradigmat mechanismů fantazie, v tom i běžné imaginace potřebné na vytvoření smyslově–sémantického *obrazu slova*, saussurovského *signifié*.

Indexická narážka (signál, v současné angl. terminologii estetiky informace: *cue*) na určitou estetickou doménu otevře vždy – v duchu výše uvedené Ecovy teorie neoplazmatu – celý registr souvislostí i tam, kde souvislost žádná není. Denotát se tudíž stává *nepotřebným* a diplastií – pro eventuální instinktivní úroveň percepce u těch, kteří ji ještě jako schopnost neztratili – subsumuje pulzující auratické kvantum nezpracovatelné informace digitální *idée fixe*.

Komplexním účelem znaku je jeho interpretovatelnost v jiném znaku [...], a poněvadž znak determinuje interpretaci sebe samého v jiném znaku, produkuje efekty externí k sobě samému, fyzické efekty, ačkoli znak produkující takové efekty nemusí být sám fyzickým objektem, ale jen typem.

(Peirce, CP 8: 191)

Dobkin (srv. Klinenberg Bl: 23) pragmatickou podobu tohoto mechanismu nazval vznešeně *metacovering*, ale – jak jsme již řekli – není to zase až tak nový fenomén... V zásadě je však jedno, jak fenomén nazveme. Podstatné je, jak fenomén působí a z čeho vzniká. A to jsme schopni prostředky moderní sémiologie médií zmapovat celkem úspěšně.

5. Závěr

Světově populární je dnes tvrzení Richarda Rortyho, že teorie reference je nepotřebná a vždycky byla zavádějící, protože není žádného vztahu mezi externí realitou a jazykem,

neboť ani nevíme, jak se jazyk napojuje na svět. (Rorty 1999) Avšak tato teze možná není tak *univerzální*, jakou se jeví – popisuje vlastně aktuální civilizační disfunkci jednoduchého významu v *hyper*-komunikaci a jen některé její projevy, vyvolané interakcí nastupující digitální technologie s komunikační tradicí, které objektivně nezpůsobují *nedostatek reference*, ale spíše jako poruchy hodnocení.

Jako příklad jsem už na jiném místě²² uváděl epizodu ze silvestrovské verze pořadu Haliny Pawlovské *Banánové rybičky* v roce 2000: Halina Pawlovská opožděně vyrazila autem z Prahy na natáčení do Brna, stejně se však rozhodla dát si v motorestu před cílovou stanicí rychlou kávu. Požádala proto servírku, aby jí do šálku hodila kostku ledu (aby káva rychleji vychladla). Když se známá moderátorka nemohla dočkat nápoje, pustila se u pultu do servírky, ta se však celá roztřesená omlouvala slovy: Ale když ten led v horké kávě taje...! Typický příklad aktuální depersonalizace – záměna kostky ledu v long-drinku a v kávě, kde, vzhledem k aktuálním okolnostem, měla plnit zcela jinou funkci. Záměnu vyvolalo napětí ze setkání s takřkajíc *elektronickou bytostí*, televizní celebritou. Invalidita reference jejím zúžením.

Reakce čtenářů denního tisku na *elektronickou plazmatizaci* přirozené komunikace jsme na Slovensku měřili reprezentativními studiiemi v letech 2003–2006.²³

Krátkodobé změny postojů v tříletém období 2003–2006 jsou sice jen marginální, ale pozornost si zasluhují jisté rozpory mezi jednotlivými typy postojů. Například nízký zájem o ekonomiku (pokles z 9,2 % na 8,6 %), přes očekávání výrazný rozpor mezi zájmem o domácí politické dění a zahraniční politiku (první dva řádky tabulky) – vždyť při racionálním pohledu jde o spojité nádoby, těsnou vzájemnou závislost osob a dějů, a to dnes, v období globalizace, především. Zajímavý je nárůst zájmu o *společenský život* na úkor politiky (snad vliv televizního, nejenom tištěného bulváru, reportáží ze života *smetánky*, různé typy nebo varianty pořadu *Seiten Blicke*, objeveného před mnoha lety rakouskou televizí – ?).

tabulka 3: Porovnání změn tematického zájmu o deníky (Slovensko 2003–2006)

TEMATICKÝ ZÁJEM O DENÍKY			
%	2003	2006	rozdíl
vnitřní politika	27,5	23,6	- 3,9
zahraniční politika	2,1	1,5	- 0,6
ekonomika	9,2	8,6	- 0,6
zprávy ze světa	14,9	15,8	+ 0,9
společenský život	16,6	20	+ 3,4
kultura	4,3	5,1	+ 0,8
černá kronika a soudničky	4,7	4,6	- 0,1
sport	14,5	16,8	+ 2,3
inzerce a reklama	1,8	1,8	0

Psychologicky tuto paradoxní situaci ze sféry tisku dokresluje motivační disproporce v názorech televizních diváků, které ilustrujeme dvěma grafy z uvedených výzkumů. Součástí dotazníku byla baterie náhodně seřazených otázek, které jsme však při vyhodnocení mohli uspořádat do párů vyjadřujících interval *kladný postoj (emoce)* – *záporný postoj (emoce)*. Jedno ze zadání (první graf) se třemi možnostmi znělo *Obdiv k osobnostem*

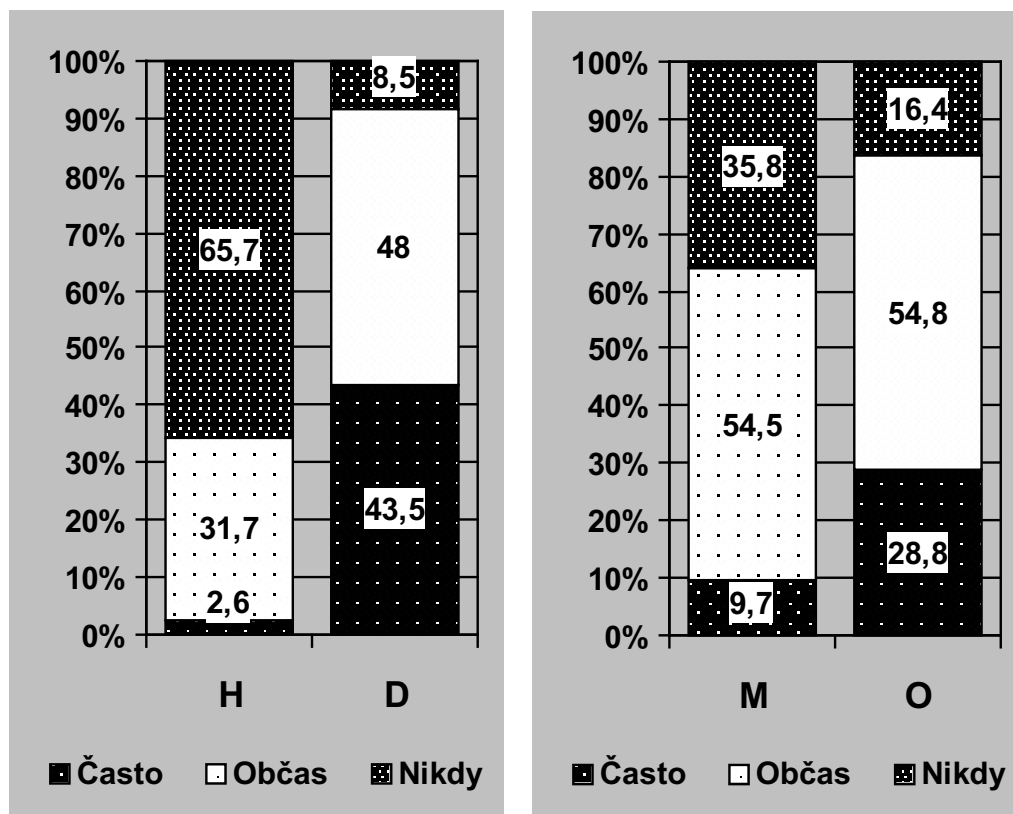
22 Valček 2002: 33.

23 Rankov – Valček 2003. Valček – Rankov 2006.

politiky prožívám často – občas – nikdy, k němu opozitní variant: Znechucení z domácích událostí prožívám často – občas – nikdy. První graf ilustruje referenčně zdravou reakci: téměř 66 % otázaných **nikdy** neprožívá obdiv k osobnostem politiky (**často** jen 2,6 %); tomu logicky odpovídá reakce na druhou tezi – téměř 44 % prožívá znechucení z domácích událostí **často**; jen 8,5 % **nikdy**.

graf: Struktura postojů k politice a televizi (Slovensko, 2004)²⁴

H – obdiv k osobnostem politiky • D – znechucení z domácích událostí
M – úcta k profesionalitě TV pracovníků • O – nespokojenost s programovou nabídkou

Jinou situaci reference ilustruje druhý graf: *Úcta k profesionalitě TV pracovníků* by měla ústit ve *spokojenost s programovou nabídkou*. Postoje respondentů jsou však zde paradoxně inverzní – úcta k profesionalitě televizních pracovníků se projevuje často jen u 9,7 % tázaných, zároveň však téměř 29 % z nich je často nespokojeno s programovou nabídkou. Tyto postoje jsou v rozporu v důsledku fenoménu, který bych obrazně nazval *kostka ledu v horké kávě netaje*. Příklad z tříletého intervalu dlouhodobé studie uvádím jako jednu z možností k empirickému uchopení teorie reference. Ve skutečnosti je jediné exaktní teorie reference cestou k překonání specifické civilizační *quasi*-dislexe, která by se snad – při pesimistickém pohledu – mohla rozvinout v poruchu, analogickou kulturně-civilizační situaci Evropy ve třicátých letech.

Přestože jsou psychologie a sémiologie nauky společenské, tudíž *neexaktní*, je možno využít celou škálu empirických metod výzkumu, které časem umožní přijmout solidní závěry abduktivním zpracováním databází – tj. dospět k exaktním poznatkům diagnostickou metodou. Komunikační poruchy s prohlubující se céсурou mezi reálnými civilizačními systémy

24 Valček – Rankov 2004.

a jejich mediální projekcí nejsou zanedbatelné – nejenom prognosticky, ale i aktuálně, například ve vztahu k reflexi a formulaci běžných problémů právních a sociálních. Ve vztahu k médiím i mimo ně to rozhodně není okrajový problém.

Peter Valček, PhD. (1955) Teoretik médií, esejista, novelista. Přednáší psychologii masové komunikace a sémantiku na Katedře žurnalistiky FF UK v Bratislavě (předtím několik let na Fakultě humanitních věd UMB v Banské Bystrici). Vystudoval žurnalistiku a literární vědu a po dlouholeté novinářské, literární, rozhlasové a televizní praxi se v druhé polovině devadesátých let specializoval na epistemologii komunikace (monografie *Semiotický ostrov – utváranie kritického subjektu slovenskej literatúry 1918 – 1938*, Bratislava 1996; *Osudy eseje – pôvod a médium esejistické formy*, Bratislava 1999; *Čas kentaurův – kultúra času pred objavením písma*, Bratislava 2000; *Multimediácia – virtuálny znak a text*, Bratislava 2002). Monograficky zpracoval a publikoval autorský slovníkový průřez terminologií současné literární teorie a psychologie komunikace (2006). E-mail: valcek@litcentrum.sk

Literatura

- Alleman, B. 1956. *Ironie und Dichtung*. Pfullingen: Francke Verlag.
- Altheide, D. L. – Grimes, J. N. 2006. *Vojnové programovanie: Projekt propagandy a vojna v Iraku*. Pp. 39–65 in *Mediální studia*, r. 1, č. 1.
- Bachtin, M. M. 1973. *Problémy poetiky románu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Bachtin, M. M. 1975. *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Odeon.
- Bachtin, M. M. 1980. *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- Barthes, R. 1959. *Mythologies*. Paris: Seuil.
- Bullough, E. 1912. *Psychical Distance as a Factor in Art and and a Aesthetic Principle*. In: *British Journal of Psychology*, 5, 1912, s. 133–158.
- Derrida, J. 1967. *De la Grammatologie*. Paris: Minuit.
- Eco, U. 1965. *L'œuvre ouverte*. Paris: Seuil.
- Eco, U. 1976. *A theory of semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, U. 1995. *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa.
- Eco, U. 2004. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum.
- Eliade, M. 1965. *The Myth of the Eternal Return*. Princeton: Princeton University Press.
- Eliade, M. 2004. *Obrazy a symboly*. Brno: Computer Press.
- Flusser, V. 1994. *Za filosofii fotografie*. Praha: Hynek.
- Foucault, M. 2000. *Slová a veci*. Bratislava: Kalligram.
- Freud, S. 1996. *Psychologie všedního života*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Hrabák, J. 1973. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel.
- Chomsky, N. 1995. *Jazyk a zodpovednosť*. Bratislava: Archa.
- Jung, C. G. 1969. *The structure and dynamics of the psyche*. In: *Collected works* (8). Princeton: Princeton University Press.
- Klinenberg, E. 2007. *BI (Les bénéficiaires inattendu du miracle Internet)*. Pp. 22–23 in *Le monde diplomatique*, 54 (janvier 2007).
- Klinenberg, E. 2007. *Fighting for Air: The Battle to Control America's Media*. New York: Metropolitan Books.
- Koukolík, F. 2002. *Lidský mozek*. Praha: Portál.
- Le Bon, G. 1994. *Psychologie davů*. Praha: KRA.

- Lippman, W. 1922. *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Lotman, J. M. 1994. *Text a kultúra*. Bratislava: Archa.
- McLuhan, M. 2003. *Understanding Media*. New York – London: Routledge.
- Peirce, C. S. 1931–1935. *CP (Collected Papers I – VIII)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Peirce, C. S. 1977. *Semiotics and Significals: The Correspondence between C. S. Peirce and Victoria, Lady Welby*. Bloomington: Indiana University Press.
- Penrose, R. 1990. *The Emperor's New Mind*. London: Vintage Books.
- Poršnev, B. F. 1979. *O začiatkoch ľudských dejín*. Bratislava: Pravda.
- Rankov, P. – Valček, P. 2003. *Čítanie 2003*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Reifová, I. a kol. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- Rorty, R. 1999. *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava: Kalligram.
- Peirce, C. S. 1977. *Semiotics and Significals*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rugg, N. D. 1997. *Cognitive neuroscience*. Hove, East Sussex: Psychology Press.
- Sperry, R.W. 1993. „Science and moral Priority Merging Mind, Brain and Human Values.“ In: *Nobel Lectures, physiology or Medicine 1981–1990*. E. Lindsen, Jan. Singapore: World Scientific Publishing Co.
- Noelle–Naumann, E. 1976. „The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.“ Pp. 24–51 in *Journal of communication*, r. 24 (1974).
- Sternberg, R. J. 2002. *Kognitívni psychologie*. Praha: Portál.
- Taborsky, E. 2001. „The Internal and the External Semiotic Properties of Reality.“ In *Semiosis, Evolution, Energy, Development*. r. 1, č. 1.
- Turner, M. 2005. *Literární mysl*. Brno: Host.
- Turner, V. 1974. *The Ritual Process*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Valček, P. 2000. *Čas kentaurov – kultúra času a komunikácia pred vznikom písma*. Bratislava: Iris.
- Valček, P. 2002. *Multimediácia – virtuálny znak a text*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Valček, P. 2006–a. *Slovník literárnej teórie A–Ž*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Valček, P. 2006–b. *Teoretici médií*. Pp. 91 in *Otázky žurnalistiky*, r. 49, č. 1–2.
- Valček, P. – Rankov, P. 2004. *Čítanie 2004*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Valček, P. – Rankov, P. 2006. *Čítanie 2006*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Vonráček, V. 1964. *Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie*. Praha: ČSAV.
- Vondráček, V. – Holub, F. 1993. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*. Praha: Columbus.
- Weinrich, H. 1964. *Tempus – Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart: Kohlhammer.